

The scientist emphasized the necessity of deep understanding of the nature of text as the general cultural value that bears the imprint of human thought, implementing it into the world of social communication, and defining it as the subject of intercultural dialogue. This way, the texts are an immediate object of his analysis, the sources that reflect the wholeness of the cultural, historical, ethnocultural, spiritual, moral, social and mental aspect of culture. The output categories of the culturological analysis were basic: "meaning" as certain content, "text" as the exterior form of its expression and "interpretation" as the way of perception of the former and the latter. Studying the sources of the ancient literature, V.M. Perets used the essential principles of the cultural semantics for "decoding" and reconstruction of cultural objects as the texts that carry the semantic load.

V.M. Perets viewed literature in its cultural and historical context. Hence it is possible to say that the culturological aspect of the philological studies of V.M. Perets consists of the historical studying of cultural dynamics and the culture of the human nation, embodied in spiritual values (language, literature, art) and expressed with the help of symbols and forms. The wholeness of the cultural world is reflected in the texts by the versatility of the phenomena, included to the notion of culture in the context of their correlation and interaction. Thus, studying objects, the scientist resorted to generalization, complexity and versatility of the approach to the comprehension of literary phenomena. The integrated use of the methods of scientific cognition let him combine strictly historical and imaginary interpretative approaches in the analysis of the objects, synthesis of the historically authentic factual material and its perception and interpretation.

He viewed the semantic content of the units of language in the context with the ethnocultural contents because the structure and the meaning of the words carry specific values that reflect the peculiarity and the uniqueness of the national community. Thus the scientist put forward the idea of the historical correlation of the dialogue of cultures and cultural succession. Being against the isolation of cultures, the researcher proved the thesis about their interaction as the fundamental factor of cultural versatility. Every single literary monument was foremost the documentary proof of historical progress, the phenomenon that showed the spiritual contents of the epoch, its technical and artistic achievements.

Thus, summing up the aforementioned, we can make a conclusion that the activity of V.M. Perets was directed towards the development of culture and involved search, collection, research, and transmission and popularization of cultural values. At the same time, the personality of the scientist appeared as the figure of the researcher of the manifestations of cultural versatility, as well as the figure of their creator. Studying the works of the historical past, V.M. Perets discovered the unknown or little known phenomena, facts from the history of culture, including the works of ancient Ukrainian literature. He brought into scientific-use numerous facts from history and the theory of literary criticism, and pointed out the problems and perspectives of the development of literature in the context of a single stage and a single style of art. He filled the cultural space of that time with scientific facts and sources that in their turn brought to the understanding of culture as the manifestation of creativity that found its reflection in different works of art, literature, and esthetical preferences. This very direction became critical at the early stage of the study of Ukrainian culture. Thanks to his achievements, V.M. Perets made the preservation of the best scientific traditions and cultural monuments the main aim of his activity. Thus, the scientific genius and encyclopaedical knowledge of the scientist favoured the development of the humanities and his works made a great contribution to the understanding of culture and the formation of a new branch of science.

Key words: culturology, philological studies, culture, cultural heritage, literary monument.

УДК 130.2:82-313.2

Файзулліна Ганна Станіславівна
аспірантка

ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ТА ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ СЕНС УКРАЇНСЬКИХ ЛІТЕРАТУРНИХ АНТИУТОПІЙ

У статті з позиції філософської антропології та культурології розглядається проблема загрози антропологічної катастрофи під впливом техногенних чинників. Художні антиципації техногенно-антропологічної катастрофи проаналізовані на прикладі світової футурологічної літератури та українського філософського роману. Предметом дослідження стають антиутопії, в яких порушуються проблеми відмирання не лише загальнолюдських цінностей, а й занепаду специфічно національного в культурі. Це супроводжується стрімким розвитком технічних можливостей людства, що можуть мати антигуманний та антикультурний характер. Також в них феномен Постлюдини доповнюється Посткультурою і Постгуманізмом в їх космополітичних, безнаціональних вимірах.

Ключові слова: філософська антропологія, антропологічна катастрофа, культурологія, етнокультура, технофобія, технократія, "касандрівська" функція мистецтва, літературна антиутопія.

В ієрархії сучасних цивілізаційних і культурних цінностей техніка набула домінуючого характеру. Нині існує загроза перетворення її в абсолютно некерований, анархічний чинник псевдопрогресу, який може покласти край існуванню людства через екологічну, соціокультурну та антропологічну катастрофи. Причиною цього є загально відома зростаюча раціоналізація життя, породжена панлогізмом і технократією. На цьому вже наголошував свого часу М. Бердяєв: "Техніка наносить страшні удари гуманізму, гуманістичному ідеалу людини і культури. Машина за своєю природою антигуманістична... Техніка вбивчо діє на душу" [4, 157]. Для М. Бердяєва техніка як індустрія і мистецтво завжди залишається лише засобом реалізації людських цілей, що спрямовані на досягнення найбільшого результату з найменшою витратою сил. Віддатись машинній стандартизації, цивілізаційній дії нежиттєвої сили – значить зректися справді людського.

Порушення людиною законів природи, побудова відчуженої від культури техносфери, що може вступити у конфлікт з біосферою та соціосферою, призводить до дисгармонії в ноосфері. Антигуманні наукові й технічні винаходи, і взагалі винаходи, які випереджають моральні горизонти розвитку культури, світогляду, свідомості свого часу, часто ведуть до непоправних наслідків, аж до техногенних катастроф і світових катаклізмів, як то, наприклад, зникнення атмосфери на Землі в романі класика російської фантастики О. Беляєва "Продавець повітря" (1929).

Побоювання, що людина врешті-решт перетвориться лише на придаток технічних пристроїв, боязнь технократизму, що базується на дегуманізованих знаннях і "точних" науках, дає привід говорити про феномен технофобії, тобто світоглядну установку, згідно з якою техніка розглядається як основна причина відчуження людини від природи й від самої себе. Питання загрози людському буттю з боку відчуженої техніки у XX ст. досліджували М. Гайдеггер, Т. Адорно, Х. Ортега-і-Гассет, Г. Маркузе, Л. Мемфорд [7], Ж. Еллюль [9], К. Ясперс. Головна небезпека невтримного технічного прогресу, згідно з Еллюлем, полягає в тому, що техніка, яка створена для задоволення людських потреб, сама починає підкорювати собі людину. Тому в сучасній філософській антропології та культурології постає актуальна проблема сумісності техніки та гуманістики, а через їх розрив – можливості техногенно-антропологічної катастрофи. Крім того, існує загроза підриву етнокультурної самобутності, традицій та духовності окремих націй, що порушується, зокрема в українських філософських романах. Особливо це відчувається в літературних антиутопіях, адже цей жанр покликаний моделювати дійсність і застерігати від можливої антропологічної кризи та знецінення моральності людства.

Багато сучасних зарубіжних і вітчизняних науковців, зокрема А. Ахієзер, П. Гуревич, Л. Іонін, Б. Марков, П. Гайдено, А. Флієр, І. Василенко, В. Миронов, О. Золотухіна-Аболіна, О. Штомпель, К. Іл'янович та інші, досліджуючи проблеми розвитку сучасної цивілізації, пов'язують кризові антропологічні явища з орієнтацією соціуму на раціонально-технологічний спосіб діяльності. У працях таких сучасних українських філософів, як С. Кримський і Ф. Лазарєв, висувуються побоювання щодо можливості виживання й найближчого майбутнього людства у зв'язку з глобальною антропологічною катастрофою, що насувається. В. Кизима і Т. Суходуб говорять про цивілізаційні коріння нинішньої антропологічної катастрофи. Фундатори київської філософсько-антропологічної школи В. Шинкарук, О. Яценко, В. Іванов та В. Табачковський характеризують антропологічну кризу як кризу гуманістичних цінностей. В українській культурології порушують цю проблему Є. Бистрицький, Ю. Богуцький, М. Зайцев, В. Малахов, В. Личковах, В. Шейко та ін.

Наше завдання – розкрити й унаочнити ці загрози "футурошоку" на матеріалах сучасної фантастичної літератури, зокрема української літературної антиутопії, де звучить пересторога і нинішнім, і майбутнім поколінням з точки зору загальнолюдських і національних ідеалів цивілізаційного й культурного розвитку.

У художній літературі в жанрах філософської прози, зокрема наукової фантастики та антиутопії мотив підкорення людини машиною прозвучав ще на початку XX ст. в повісті Е. Форстера "Машина зупиняється" (1909). Поняття "машина" у Форстера включає в себе не лише машину як механічний об'єкт, який підтримує життєздатність і комунікацію людей, а й метафорично позначає всю систему державного устрою. В цій антиутопії звучить попередження про те, що людина, покладаючи на машину всі зобов'язання, втратить своє духовне, моральне, сакральне начало. Подібна дегуманізація представлена і в мультфільмі "Волл-і" (2008) студії "Pixar". З винайденням роботів Земля перетворилася на смітник, а люди вкрай облінилися й ожиріли, бо тепер вони нічого не мають робити самотужки.

Пророкування темної, антигуманної сторони технологій характерне саме для антиутопії, адже вона має яскраво виражену "касандрівську" функцію. У романі Дж. Орвелла "1984" (1949 р.) зображено те, що ми зараз звемо інформаційними технологіями. Зокрема, успіх тоталітарної імперії, встановленої в Океанії, завдячує телеекрану – плоскому дисплею на всю стіну, який міг одночасно приймати і посилати зображення з кожного будинку усевидуючому Старшому Брату. "Міністерства" чули кожне слово своїх підданих по дротяній мережі. Нині персональний комп'ютер, підключений до інтернету, реалізував орвеллівський телеекран. Але в дійсності, всупереч Орвелу, замість того, щоб стати інструментом централізації і тиранії, як в антиутопії, він наразі призвів до демократизації доступу до інформації і децентралізації політики. У цьому винаході, на щастя, немає того згубного впливу, що звучить у Орвелла. Натомість "світова павутина" призвела до низки антропологічних проблем: інтернет-залежність, геймерство, "піратство", девіантна поведінка, інтернет-маніпуляція, самотність, ескапізм, суїцид, десоціалізація, депресія, акселерація, зниження грамотності і культури спілкування, гіподинамія, низка фізичних і психічних хвороб, пов'язаних з "компом".

У не менш відомій антиутопії Рея Бредбері "451 градус за Фаренгейтом" (1953) продемонстровано модель інтелектуального телебачення – символу людської байдужості й атрофії душі. Дружина Гая Монтега – Мілдред, цілодобово спілкуючись лише з примарними персонажами телесеріалів, неначе перетворилася у зомбі і намагалася покінчити з собою. "Телевізійні стіни" на сторінках роману так само ізолюють людину від цілого світу і спотворюють дійсність ілюзією симулякрів, як це роблять в наші дні телевізор, комп'ютер, інтернет та інші гаджети.

В українській літературі жанр антиутопії започатковує В. Винниченко романом "Сонячна машина" (1928). Однією з ключових проблем для письменника стає споконвічна залежність харчування від праці людини. Герой роману – доктор Рудольф Штор – вирішує цю проблему створенням винаходу, який би міг годувати людину "сонячним хлібом", тобто переробленою сонячною енергією, змішаною з

енергією людини за допомогою мінералу геліоніту. Відтак, завдяки Сонячній машині людині вже не потрібно добувати собі їжу, крім того, вона перестає бути м'ясоїдною. Здавалося б, знайдено шлях до омріяної утопії, але все сталося інакше. Впровадження диво-винаходу підірвало основи економіки. Земля перетворилась у "величезне стійло, хаотичне, брудне, темне, холодне, смердюче" [4, 315], а міста наповнило "страшне мовчання, зоологічна тиша, в якій чути тільки рев самців, гарчання й плямкі уст, що жують зелену жуйку" [4, 317]. Людство повернулося до первісного стану, потонуло в анархії. Диво-винахід призвів лише до повного знецінення моральних принципів гуманітарної культури.

Першою в українській радянській науковій фантастиці стала трилогія Юрія Смолича "Прекрасні катастрофи". Її відкриває роман "Господарство доктора Гальванеску" (1928), в якому йдеться про злочинні винаходи аморального румунського вченого, який намагається врятувати сучасний йому суспільний лад за допомогою "живих роботів" – зомбі; про боротьбу з ним радянської та румунської прогресивної молоді, що завершується поразкою Гальванеску [5].

Ще один диво-винахід зображений в романі українського радянського письменника Дмитра Бузька "Кришталевий край" (1935), а саме – про виготовлення скла без нагрівання. Це значно зменшило витрати на його виробництво. Крім того, скло тепер стало кришталевої чистоти і міцним, як броня. Однак науково-технічна суть винаходу стає джерелом небезпеки. Із скла тепер можна виготовляти військову техніку. Цим і хотіла скористатись ворогуюча країна, переманивши до себе його винахідника.

У літературному житті України поч. ХХІ століття проблемі технофобії присвячено роман-антиутопію "Хронос. Історія одного винаходу" Тараса Антиповича (2011). Йдеться про альтернативне майбутнє, де хрестоматійний професор винайшов "хрономат" – пристрій, здатний "висмоктувати" біологічний час із живих організмів і повертати його у будь-яке тіло. Завдяки хрономатові стало можливим омолоджувати смертельно хворих – тепер вони залишалися на тій стадії, коли недуга ще не взяла над ними гору. Зникли в'язниці – тепер у злочинців просто відбирали ту кількість років, яку їм визначив суд, і вони доживали решту часу на волі. Військо в разі війни могло поповнювати свій запас часу з державної казни часу.

Проте, оволодівши біологічним часом, людство втратило останню краплину моралі – з'явилися "темпоральні" зловживання, чиновники крадуть із державного резерву час для себе, своїх близьких і, – за великі гроші, – для будь-кого. Ще більше зросло хабарництво, поширилися хроно-наркотики для "золотої" молоді, занепадала церква, посилилася деморалізація державних службовців. Запровадили експерименти над тваринами і людьми, через що десяту частину населення планети стали населяти гібриди, що стало метафорою повернення людства до тваринних інстинктів.

З цієї точки зору розділ роману "Гіб-парад" відсилає до опису кінця світу в "Одкровенні Івана Богослова": "...Життерадісні свинопітеки хлюпались у брудних водах центрального фонтану. Літню сцену обсіли гієнопітеки, завиваючи якийсь зловісний гімн... Гібридна орда ринула з паркового схилу прямо на площу, перекинувши жвавий автомобільний рух. Жабопітеки застрибали по капотах, розгойдуючи нажаханих пасажирів..." [1, 164]. "Смертоносна сарана з Апокаліпсису" [1, 157] нагадує нове анархо-суспільство Винниченкової "Сонячної машини": "От вони, ці тварини, ржуть і топчуть у стайнях своїх, аж глина сиплеться із стелі. Якими силами можна вернути їх до людської подобі!" [4, 329].

Відомий фразеологізм на позначення неочікуваної розв'язки "Deus ex machina" ("Бог з машини") переінакшений для назви першого розділу "Demon ex machina", що дослівно з латини – "демон з машини". Тарас Антипович натякає, що винахід, який мав би служити людям, – не від Бога, а від Сатани. Подібно до "сонячної машини", яка була спрямована на утопічні ідеї, що не виправдали себе, винахід хрономата призвів до повного морального здичавіння людства, духовної деградації, техногенно-антропологічної катастрофи.

Події роману відбуваються у вигаданій країні, але домислюється проекція на сучасну ситуацію в Україні, особливо те, що стосується взаємин людини і держави. "Моїх читачів не зіб'є з пантелику те, що історія "Хроноса" стартує в 2040 році, – вони чудово розуміють, що підкладкою роману слугує мені сучасний світ, – говорить Тарас Антипович. – Україна тут присутня на рівні сюжетних ходів, хоча й не названа... Україна в майбутньому може й не існувати на карті світу, як і Росія з Польщею... Світ уже зараз – великий фаст-фуд, і треба докладати великих зусиль, щоб у ньому не розмивалася національна кухня" [8]. Отже, антигуманні "винаходи" призводять не лише до запустіння "храму" людської душі, а й позбавляють її національної ідентифікації й занепаду етнокультурного хронотопу, втраті особливостей української етноментальності в ході прискорених глобалізаційних процесів у світі.

Отже, однією з функцій літературної антиутопії є попередження загрозливих тенденцій з боку сучасних технологій, які полонили людину, увігнавши її в рабську залежність від технічних засобів, що викликало появу технофобії. Техніка поступово стає можливою причиною антропологічної й культурної катастрофи людства, духовної загибелі людини та її відчуження від природи й соціуму. Але майбутнє залежить від гуманітарної свідомості та благодійності самої людини, адже техніка лише засіб в її руках, яка має бути "антропологізована" через набуття культуротворчих сенсів. Звичайно, катастрофічні наслідки технічних винаходів в науковій фантастиці часто гіперболізовані, та їх не можна недооцінювати, адже техногенна небезпека вже зовсім поруч, і наша гуманітарія, філософія, література і мистецтво постійно нагадують про це. Українська літературна антиутопія приєднується до світового гуманітарного протесту проти загроз техногенно-антропологічної катастрофи і спрямована на проект спільного виживання в умовах майбутньої "екогуманістичної цивілізації" (Г. Сколімовський) [6].

Література

1. Антипович Т. Хронос / Тарас Антипович. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – 200 с.
2. Бердяев Н. Человек и машина // Вопросы философии / Н. Бердяев. – № 2. – 1989. – С. 147-162.
3. Бузько Д. І. Кришталевий край / Дмитро Бузько. – К.: Молодь, 1959. – 140 с.
4. Винниченко В. К. Сонячна машина: Роман / В. Винниченко. – К.: Дніпро, 1955. – 619 с.
5. Карацупа В. Українська фантастика XIX–XX століть у періодиці та книжкових виданнях / В. Карацупа, О. Левченко. – Вісник Львівського ун-ту. Серія книгозн. бібліот. та інф. технол., 2011. – Вип. 6. – С. 215–243.
6. Личковах В. Філософія етнокультури: Теоретико-методологічні та естетичні аспекти історії української культури / В.А. Личковах. – К.: ПАРАПАН, 2011. – 196 с.
7. Мамфорд Л. Миф машины. Техника и развитие человечества / Л. Мамфорд. Пер. с англ. – М., 2001. – 404 с.
8. Тарас Антипович: "Час – дуже приватна штука. Як шкарпетки" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sho.kiev.ua/article/1331>.
9. Элльюль Ж. Технологический блеф // Перспективы мирового развития в Западной литературе / Ж. Элльюль. – М., 1990.

References

1. Antypovych T. Khronos / Taras Antypovych. – K.: A-BA-BA-HA-LA-MA-HA, 2011. – 200 s.
2. Berdyayev N. Chelovek i mashina // Voprosy filosofii / N. Berdyayev. – № 2. – 1989. – S. 147-162.
3. Buzko D. I. Kryshtalevyi kraj / Dmytro Buzko. – K.: Molod, 1959. – 140 s.
4. Vynnychenko V. K. Soniachna mashyna: Roman / V. Vynnychenko. – K.: Dnipro, 1955. – 619 s.
5. Karatsupa V. Ukrainska fantastyka KhKh–KhKh stolit u periodytsi ta knyzhkovykh vydanniakh / V. Karatsupa, O. Levchenko. – Visnyk Lvivskoho un-tu. Seriya knyhozn. bibliot. ta inf. tekhnol., 2011. – Vyp. 6. – S. 215–243.
6. Lychkovakh V. Filosofiia etnokultury: Teoretyko-metodolohichni ta estetychni aspekty istorii ukrainskoi kultury / V.A. Lychkovakh. – K.: PARAPAN, 2011. – 196 s.
7. Mamford L. Mif mashyny. Tekhnika i razvitie chelovechestva / L. Mamford. Per. s angl. – M., 2001. – 404 s.
8. Taras Antypovych: "Chas – duzhe pryvatna shtuka. Yak shkarpetky" [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.sho.kiev.ua/article/1331>.
9. Ellyul' Zh. Tekhnologicheskyy blef // Perspektivy mirovogo razvitiya v Zapadnoy literature / Zh. Ellyul'. – M., 1990.

Файзулліна А.С.

Философско-антропологический и этнокультурный смысл украинских литературных антиутопий

В статье с позиции философской антропологии и культурологии рассматривается проблема угроз антропологической катастрофы под влиянием техногенных факторов. Художественные антиципации техногенно-антропологической катастрофы проанализированы на примере мировой футурологической литературы и украинского философского романа. Предметом исследования становятся антиутопии, где поднимаются проблемы отмирания не только общечеловеческих ценностей, но и упадка специфически национального в культуре, что сопровождается стремительным развитием технических возможностей человечества, которые могут приобретать антигуманный и антикультурный характер, где феномен Постчеловека дополняется Посткультурой и Постгуманизмом в их космополитических, безнациональных измерениях.

Ключевые слова: философская антропология, антропологическая катастрофа, культурология, этнокультура, технофобия, технократия, "кассандровская" функция искусства, литературная антиутопия.

Fayzullina A.

The philosophical, anthropological and ethnocultural essence of Ukrainian literary dystopia.

The problem of threats of anthropological disaster under the influence of technical factors is being studied in the article from the standpoint of philosophical anthropology and culturology. The article is devoted to the artistic anticipations of anthropogenic technology-induced disaster, which is analysed as exemplified in world futurology literature and Ukrainian philosophical novel, such as "Solar Machine" by V. Vinnichenko, "Chrystal Land" by D. Buzkat, "Chronos. The History of an Invention" by T. Antypovych.

The object of the article is the philosophical, anthropological and ethno-cultural decadence of the mankind. The subject of the study are the dystopias, in which not only problems of extinction of human values are brought up, but also those of specifically national aspects in culture, accompanied by rapid development of technological aptitude of mankind. The purpose of the article is to show the threats of "Future Shock" as exemplified by modern science fiction, particularly Ukrainian literary dystopia where sounds the warning to current and future generations from the standpoint of human and national ideals of civilizational and cultural development. The article has actual problem of interoperability of technology and humanities.

The study begins with a shot description of world dystopias in which a question of the man conquered by machine is brought up. At the beginning presented are the major anthropological problems of modernity under the influence of perilous modern technologies, in particular computer and Internet. For instance there are Internet addiction, deviant behavior, Internet manipulation, loneliness, escapism, suicide, depression, acceleration, a number of physical and mental illness etc. Then comes the information on detrimental affect of a "machine" upon a human organism by examples from Ukrainian literature. It should be noted that in literary dystopias are shown the anarchic consequences in society under the influence of invention of new technical means, namely spiritual decadence of a man and his ethno-cultural identification.

Thus technology is gradually becoming a possible cause of anthropological and cultural catastrophe, spiritual death of a man and his alienation from nature and society. Ukrainian literary dystopia is aimed at the project of joint survival in the future "eco-humanistic civilization".

Key words: philosophical anthropology, anthropological disaster, cultural studies, ethnoculture, technophobia, technocracy, "function of Cassandra" in art, literary dystopia.